

Bacsó István

Teológia és irodalom Tavaszy Sándor szemléletében

Kivonat

„Elkéstetek, elkéstetek velem, / Az Igével, ki élet kenyere” – hangzott el Reményik Sándor súlyos megállapítása a protestáns teológusok felé 1936-ban. Vajon tényleg „elkésték” a két világháború közötti teológusok az ige közvetítésével? A jelzett időszakban az erdélyi magyarság megmaradása érdekében termékeny párbeszéd alakult ki a teológia és a társadalom számos területe között. Tanulmányunkban Tavaszzy Sándornak a teológia és az erdélyi magyar irodalom viszonyára vonatkozó írásait, hozzászólásait igyekszünk feltérképezni. Az „esztéta” Tavaszzy irányadó gondolatai a sajátos kisebbségi helyzetben egyúttal a teológia és irodalom közös útkeresésére, dilemmáira, sajátos kapcsolatukra, illetve a reformátusságnak a formálódó transzilvanista gondolkodásban betöltött szerepére is rávilágítanak.

Abstract

“You are late, you are late it, / With the Word, which is the bread of life,” said Sándor Reményik to the Protestant theologians in 1936. Whether were the theologians “late” with the transmission of the Word between the two world wars? In this indicated period for the survival of Transylvanian Hungarians, a fruitful dialogue has developed between many areas of theology and society. In our study, we try to map Sándor Tavaszzy’s writings and contributions regarding theology and the relationship between Transylvanian Hungarian literature. The guiding thought of the “aesthete” Tavaszzy, in the specific minority situation shed light on the common wayfinding and dilemmas of theology and literature, their specific relationship, and the role of the Reformation in the emerging Transylvanian thinking.

A Trianon utáni Erdélyben a kisebbségi létbe sodródott magyarság számára a megmaradás volt a tét. Egy idegen közegbe való berendezkedés teljes körű együttműködést igényelt minden területen. Az egyház, a politika, általában véve a kultúra egyes területei ebben a tekintetben nem járhatták a maguk külön útját, hanem a

fennmaradás érdekében olyan párbeszédet kellett folytatniuk egymással, amely az egymásrautaltság és egymásra figyelés jegyében az erdélyi magyarság közös ügyét mozdította elő. A református egyház részéről láthatjuk azt a nyitást, amely a magyarságot érintő különböző intézmények, társadalmi-kulturális területek, sajtóorgániumok irányában megtörtént. A lelkipásztorok, teológiai tanárok, az egyház vezetői a maguk szolgálatán túl gyakran vállalták úgymond a „második mérföldet” is, közéleti szerepet, társadalmi aktivitást, keresve azokat a közös pontokat, amelyek a világgal való párbeszéd és együttműködés lehetőségeit célozták.

Tavaszy Sándor tudományos és közéleti tevékenysége, széles körű képzettsége, filozófiai és teológiai munkássága éppen az említett párbeszéd szükségességét, az egyes részterületek közötti interakciót jelképezi. Személyében, munkásságában úgy integrálódnak az egymástól eltérő talajból kinövő tudományos, szellemi törekvések, hogy célirányosan, a kisebbségi magyarság új életfeltételeinek meghatározó elvi és gyakorlati útmutatójává koncentrálnak. Dolgozatunkban ezen meghatározó hermeneutikai kulcs mellett vizsgálunk két ilyen, egymással párbeszédben álló, illetve ugyanazon cél felé tekintő területet, amely Tavasz Sándor gondolkodásában tükröződött. Az irodalom két világháború közötti meghatározó szerepe a kisebbségi identitás formálásában és a korabeli teológusok azon törekvése, hogy a teológia lelki-szellemi elvont karakterét a gyakorlatban megújító, célirányos módon applikálják, az említett közös cél irányába tendálnak. Tavasz Sándornál ez a korrelációs szempont, a teológia és filozófia egymást kiegészítő viszonyához hasonlóan, a teológia és irodalom kapcsolatának mérlegén is nagyon szépen kibomlik, még ha nem is olyan részletesen és koncentrált módon, mint a teológia és filozófia közös nevezőjének keresésében. Teológia és irodalom kevésbé tárgyalt viszonyát igyekszünk tehát feltérképezni Tavasz Sándor gondolkodásában néhány reprezentatív írásán, hozzászólásain, vitákban való részvételén keresztül, de egyúttal választ keresünk a két világháború közötti teológia és irodalom kapcsolatának az erdélyi magyarság identitásának alakításában játszott szerepére vonatkozóan is.

Irodalom

Számunkra talán magától értetődik, hogy mi az irodalom, mit tartalmaz, mi a célja egy irodalmi műnek, legyen az szépirodalom vagy szórakoztató irodalom. Ha kézbe vesszünk egy regényt vagy egy verseskötetet, pontosan, vagy legalábbis hozzávetőlegesen tudni véljük, hogy miért tesszük – tanulás érdekében, kikapcsolódásképpen stb. A Trianon utáni erdélyi szellemi közegben az új hangra találó, formálódó erdélyi (romániai) magyar irodalom esetében ez nem feltétlenül így volt, mert az

irodalomnak, a maga *sui generis* sajátos jellemvonásán túl, egyben kulcsfontosságú társadalomszervező szerepe volt. Tavaszy Sándor, a szellemtudományok elvi feltételeinek episztemológiai alapjait vizsgáló filozófusként,¹ nem mehetett el könnyelműen amellet a tudományos igényű kérdés mellett, hogy mi az irodalom, mi a szerepe, honnan eredeztethető és hova helyezhető a szellemtudományok széles palettáján. Mindenekelőtt az irodalomnak ez az elméleti, kritikai megközelítése lesz mérvadó az irodalom és teológia Tavaszy Sándornál felmerülő kérdésfelvetéseiben.

Az irodalom mibenlétének elméleti, tudományos igényű megválaszolásában Tavaszy egy általánosabb keretbe illeszti a témát. Az irodalomra irányuló vizsgáldást általában a művészet lényegére, helyére és feladatára fókuszáló kérdésfelvetés tágabb keretébe helyezi. Ilyen szempontból az irodalom elvi tisztázása elsősorban filozófiai-esztétikai elemzést igényel. Tavaszy tehát egyrészt filozófusként és esztétaként közelíti meg a kérdést, hogy majd „gyakorlati” teológusként annak a kisebbségi magyar társadalomban alkalmazható, gyakorlatba ültethető hasznosságát hirdesse. Másrészt viszont – s itt inkább a Böhm-tanítvány szólal meg – szigorúan az öntudat neokantiánus értelemben vett konstitúciójához kapcsolja az irodalom művelését. Számos teológiai írásának önreflexió, számot vető karakteréhez hasonlóan erőteljes kritikai attitűd érvényesül az irodalom művelésének megítélésében is. Tavaszy az „öntudat megbetegedését” mindenekelőtt a liberalizmus szellemének, illetve a társadalomra gyakorolt romboló hatásának tudja be. Az öntudat a lélek királya, de királyságát elveszítette, mert „fatális erők játékvá vált.”² Tavaszy számára ez jelenti az origót, úgymond ebből a nullpontból, a liberalizmus fellegrájának lebontása utáni romokból építi fel és alapozza meg újra teológus társaival együtt az öntudat szellemi magaslatát. Teológiai szempontból az öntudat egyrészt a kálvini hagyomány szellemében az öntudatos kálvinizmus gyűjtőfogalom keretében nyer ismét értelmet, amelyet később a barthi dialektika teológia újszerűségével alapoz meg. Ebben az épülő, konstituálódó, a társadalmi kérdések és identitás irányába is elmozduló teológiai konstellációban helyezkedik el a filozófia, a művészetek, s így az irodalom is.

A művészet, beleértve az irodalmat is, kettős tagoltságú. Egyrészt az ember lelke mélyén gyökereznek azok a készségek, források, amelyek mind a tudomány, mind a művészetek iránti igényt munkálják.³ Tavaszy ezt az alkotói igényt, tenni

¹ Különösen a korai, első világháború előtti fiatal Tavaszy filozófiai vizsgálódásai mutatnak a megismerés feltételeit kutató filozófiai fejtegetések irányába, amely, ha nem is ilyen intenzitással, de végigkíséri Tavaszy későbbi gondolkodását is. Ld. Balázs Sándor: *Tavaszy Sándor filozófiája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1982, 23–50.

² Tavaszy Sándor: *Életfelfogások. Ifjú Erdély*, 2/1923–24, 1–2.

³ Tavaszy Sándor: Az emberi szellem művészi igényeinek forrása. *Pásztortűz*, 1926, 14.

akarást az „emberi szellem belső természetéből” eredezteti.⁴ Másrészt az egzisztenciális valóság is táptalaja a művészeteknek. Tavasz szerint – s itt minden bizonynal az egzisztencializmus hatása is érzékelhető – nem áll meg az a tézis, mely szerint a művészet úgymond az élet fölöslegéből táplálkozik, mert „az emberi szellem művészi igényeinek legmélyebb forrása: a kérdéses és kritikus lét megrázó tapasztalata”⁵ Tavasz mind a belső, a tudat alapstruktúrájához tartozó művészet iránti igényre, mind pedig a külső, tapasztalati világ egzisztenciális hatására hivatkozik a művészet forrásainak feltárásában. Tavasz tehát korrelatív viszonyban látja a művészi alkotás folyamatát: egyrészt belső szellemiségének igényéből fakadóan emelkedik a művészet magaslatára, másrészt felemelkedését, az alkotás folyamatát a lét iránti érzékenysége, meghatározottsága, a krízis megtapasztalása motiválja: „Az igazi művész a hiányos, csonka lét és a meglátott teljes lét, mint két egymásnak feszülő világ között áll és ebben a világban élve és állva küzd a magasságokkal rokon lelke eszményi világáért.”⁶ A válság gondolkodójaként⁷ mintha ez utóbbi, a valóság egzisztenciális talajából magasra törő alkotó jelentené a hangsúlyosabb motivációt, sőt kötelességet a művészet, irodalom etikai horderejű művelésére. Meglátása szerint a kettő dialektikus viszonyban van: a valóságnak ez a mélysége, korlátoltsága szolgáltatja a művészi alkotások fenségét, amelyek a valóság megrendítő tapasztalatával szemben az általa kreált világban igazságot teremtenek, így ellensúlyozva az emberi lét végességét, kiszolgáltatottságát. Ezt az irodalom feltételeihez szorosan kapcsolódó kiindulópontját erősíti meg később *Az irodalmi műízlés társadalmi jelentősége* c. írásában,⁸ amelyben a mindennapi egzisztenciális valóság és a művészet éteri tisztaságát állítja korrelatív viszonyba: „Aki az irodalmat igazi szellemi tápláléknak veszi, az nem azért él vele, hogy elszórakozzék, hanem azért, hogy az irodalmi alkotás éteri tisztaságú légkörében felszabaduljon és a nemes szellemiség útján kilépjen abból a fojtó és fullasztó ködből, amely a mindennapi életet körülveszi.”⁹

Platónra hivatkozva állapítja meg, hogy a test a lélek börtöne, majd hozzáteszi, hogy a világ hasonlóképpen falazza körül a királyi méltóságra rendelt lelket.

⁴ „Ezeknek a megfontolásoknak alapján valljuk, hogy az emberi szellem művészi igényeit nem a természeti szép látása oltotta belénk, nem is a művészi nevelés eredménye, hanem az emberi szellem belső természetéből szükségképpenisséggel merülnek fel.” Uo. 14. (kiemelés T. S.)

⁵ „Az emberi lét és világ leverő hiányossága, csonkasága, korlátozottsága és halálravivő végessége felett érzett kínos fájdalom az a legősibb, legmélyebben fekvő forrás, amelyből a szellem művészi igényei születnek.” Uo. 15.

⁶ Uo. 16.

⁷ Balázs Sándor: i. m. 51.

⁸ Tavasz Sándor: *Az irodalmi műízlés társadalmi jelentősége. Páosztortúz*, 1937/4. sz., 75.

⁹ Uo.

A léleknek önmaga igazi felismerésére törő motivációja jelenti a szellem magaslatára történő szárnyalását.¹⁰ Ebből a kereső ösztönből születik a művészet, az irodalom is. „Ebben az értelemben tehát az irodalom nem egyéb, mint a lélek elrejtett orcájának önmaga által való felfedezése és látása s a szó, a beszéd és a nemzeti nyelv segítségével való ábrázolása.”¹¹ A műízlés viszont nem pusztán az önmegismerés folyamatában jelentős, és nemcsak esztétikai-stilisztikai funkciókat tölt be, hanem sokkal inkább erkölcsi, társadalmi vonatkozása van, olyan új „életstílus”,¹² amely etikai követelmény és egyben hermeneutikai támpont a választékos irodalom, nyelv teremtésében, az identitás képződésében és a nemzet nevelésében. Tavaszy realitás iránti érzékenységét, felelősségvállalását jelzi, hogy bár idealizálja, de nem marad meg a művészi alkotás éteri magaslatán, vagyis a művészet, irodalom művelését nem *l'art pour l'art* alapon gondolja el, hanem annak mindig felelősségteljes voltát, társadalmi relevanciáját és erkölcsi szerepét hangsúlyozza.

Kosztolányi Dezsőre hivatkozik, amikor azt állítja, hogy az irodalom művelői számára kiindulópontnak elég a mindennapok történései, a „kis” kérdések, mert az író ezekben az élet nagy eseményeivel találkozik.¹³ A művész ezen a magaslaton, tiszta szellemi állapotában a részleteket képes úgy tömöríteni, hogy az a művészetet befogadó számára az egésze történő rálátást sugallja.¹⁴ Böhm Károlyra apellálva egészíti ki mindezt az aktív filozófus terminusában, mert a művészek – a filozófusi módszer lépésről lépésre történő elemző, fogalmi analízisével ellentétben – egyetlen szintetizáló képben ragadják meg a „kell” sugallta világot. Az aktív része pedig mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a „kellnek” ez az idealizált magaslata nem cél önmagában, hanem annak tisztaságát, eredményét a lentiben, a földiben, a valóság korlátjai között *kell* érvényesíteni.

Tavaszy Sándor „irodalmi tevékenysége” lényegében tehát az irodalom mi-benlétének, céljának elméleti kérdésfelvetésében konkretizálódik, amelyet, ha úgy tetszik, egyfajta metairodalomnak, irodalomról és művészetről szóló elemzésnek, kritikának titulálhatunk. Másrészt Tavaszy irodalom iránti érdeklődését, művelését jelzi az a néhány tanulmány, ismertető, amelyeket a magyar irodalom kimagasló alakjainak évfordulói alkalmával jegyzett. A teljesség igénye nélkül ezek közül említhetjük meg azokat az irodalomtörténeti összefoglalókat, amelyek főként fiatal-

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Tavaszy Sándor: A szellemi magatartás kérdése az irodalomban. *Pásztortűz*, 1938/10, 513–514.

¹⁴ Uo. 514.

kori írásai között foglalnak helyet: Tompa Mihályról a *Vasárnap* c. újságban, Jókai Mórról a *Református Szemlében*, Szabolcska Mihályról a *Kálvinista Világban* emlékezett meg.¹⁵ Más, esztétikai jellegű ismertető, írások,¹⁶ valamint könyvismertetések – inkább filozófiai témában – az *Erdélyi Irodalmi Szemlében* is megjelentek.¹⁷

Amolyan anekdotaként idézi Tavaszgy Kuncz Aladárral való kapcsolatát egy Adyról folytatott vita felelevenítésében a *Találkozásom Kuncz Aladárral* c. írásában.¹⁸ Meglátása szerint Kunczknak nem a beszéde, gondolatai voltak megkapóak, hanem személyisége, lényge, alkata. Reneszánsz embernek tartotta, de ami nem merül ki individualitásában, „hanem annak a nemzet-közösségnek a jövőjéért boldogságára is nézett, amelynek közösségében gyökerezettnek tudta és vallotta önmagát”.¹⁹ Visszaemlékezésében ugyanakkor Tavaszgyknak az irodalom iránti lelkesedése, jelentősége és feladata iránti elkötelezettsége is kiolvasható, melyet szívügyének tekintett. E helyen érdemes hosszabban idéznünk Tavaszgy memoárját:

„A másik lelki találkozásom Kuncz Aladárral a Makkai Sándor otthonában volt, ahol egy alkalommal az Ady Endre költészetéről vitáztam vele. Bevallom, hogy én akkor Adyból csak azt akartam meglátni és kiolvasni, ami benne furcsa, paradoxszerű, vagy, ami egyenesen visszásán hat, tehát azt, ami Ady és költészete ellen bizonyít. Meglepett és bosszantott akkor a Kuncz Aladár szelíd nyugalma és fölényes szelídsége. Egyenesen sértőnek találtam biztos ítélő erejét, amelyet csak nagy önfegyelmel tudtam elviselni és mégis erkölcsi önvédelemből végre arra a gőgös kifakadásra jutottam: Én veled tovább nem vitatkozom, mert végre is az esztétika doktora vagyok! Finom gúnyt árasztó szelíd válasza csak ennyi volt: Igazad van, mert én nem vagyok az esztétika doktora! Kifinomult, elszellemiesített egyéniségének másik sajátos vonása az,

¹⁵ Tavaszgy Sándor: Tompa Mihály, a költő – a pap. *Vasárnap*, 1907, 182–185; Tavaszgy Sándor: Jókai (Születése százéves fordulója alkalmából). *Református Szemle*, 1925, 129–130; Tavaszgy Sándor: Szabolcska Mihály a vallásos költő. *Kálvinista Világ* 1930, 172–173; Tavaszgy Sándor: Baksay Sándor. *Kálvinista Világ* 1930, 20; Tavaszgy Sándor: Balogh Károly: Madách, az ember és költő. *Pásztortűz*, 1934/22, 454; Tavaszgy Sándor: A felszázados Erdélyi Irodalmi Társaság. *Erdélyi Helikon*, 1938, 790–791; Tavaszgy Sándor: *Reményik Sándor összes versei*. Révai Kiadás, 1943. *Pásztortűz*, 1943, 529–530.

¹⁶ Tavaszgy Sándor: Dr. Bartók György: *Petőfi lelke. Kísérlet az esztétikum megértésére*. Budapest, 1922. *Református Szemle*, 1923, 87.

¹⁷ Tavaszgy Sándor: Bartók György: A „Rendszer” filozófiai vizsgálata. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, 397–398; Tavaszgy Sándor: Böhm Károly: Az ember és világa. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, 123–125; Tavaszgy Sándor: Varga Sándor: Valóság és érték. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, 139–140.

¹⁸ Tavaszgy Sándor: *Találkozásom Kuncz Aladárral*. *Pásztortűz*, 1936/13–14, 283–284.

¹⁹ Uo. 284.

amely ebben a találkozásban előttem felderült. Igazi renaissance-ember volt, nem hiába éppen ő fordította le a nagy megújulásról szóló egyik legszebb könyvet, a Gobineau *Renaissance*-át.”²⁰

Ugyancsak esztétikai műérzékét villantja meg a *Láthatatlan írás. Elmélkedés Áprily Lajos költészetéről*²¹ c. elemzésében. Jellemző módon Áprily Lajost erdélyi költőnek tartja, költészetét csak ebben az erdélyi társadalmi és természeti összefüggésében lehet megérteni, átélni. A költő és táj elválaszthatatlan fúziójára utal, amikor Áprilyt magával a természettel, illetve Erdéllyel azonosítja: „Ő tehát nem egyszerű tolmácsa Erdélynek, mert kettejük közt már nincs tárgyilagos viszony: »velem egy-test vagy, mint a titkom« – mondja, s ezzel a teljes azonossági viszony lesz felettük úrrá.”²²

Az erdélyi magyar irodalom helye, mibenléte

A művészet, az irodalom elvi tisztázását, meghatározását követően az irodalmat szívügyének tekintő Tavaszy rátérhet az irodalom társadalmi vonatkozásának, relevanciájának a feltérképezésére. Amint utaltunk rá, Tavaszy a művészet/irodalom definiálásában nem szakad el a valóság táptalajától, következményeiben, feladatában pedig ugyanide, a létfeltételek meghatározta szituációba tér vissza, hogy az abban levő szubjektumnak, kollektívának támpontokat nyújtson. Ez az irodalom művelésében közvetett módon ugyanazt a feladatot és utat jelöli ki, mint a teológia számára. Az irodalom cél is életszagú, társadalmi vonatkozású: hozzá kell járulnia az erdélyi magyarság identitásának megalapozásához. Mint látni fogjuk, ennek az érvényesítésében meghatározó szerepe lesz az etikai aspektusnak.

Tavaszy Sándor egyik összefoglalójában az irodalom társadalomformáló erejét emeli ki, amely az önmagára eszmélő erdélyi magyarság számára az első világháborút követő időszakban a legfontosabb önkifejező eszköz volt minden felmerülő kérdésben. „Ma már történeti tárgyilagossággal állapíthatjuk meg, hogy az erdélyi magyar irodalom amilyen mértékben távolodott hősi korától, olyan mértékben vesztett abból a majdnem kizárólagosan uralkodó helyzetből, amelyet különösen a húszas évek folyamán az erdélyi magyar szellemi életben elfoglalt.”²³

²⁰ Uo. 284.

²¹ Tavaszy Sándor: *Láthatatlan írás. Elmélkedés Áprily Lajos költészetéről. Pásztortűz*, 1939/12, 527–530.

²² Uo. 527.

²³ Tavaszy Sándor: *Az irodalom mint nemzeti létforma. Pásztortűz*, 1938/1, 1–3.

Sikerét két tényezőben látja: egyrészt a „válságos forduló által előidézett viszonyokból következő” mintegy logikus módon, illetve „az alkotó erőből”, amely érvényesülni akart, és kifejezést keresett. Sőt, az irodalomban talált utat magának az erdélyi magyar szellem minden belső tartalma: „a religiosum, a politikum, a logikum, az etikum, az esztetikum”.²⁴ Az irodalomban koncentrálódó egység egy idő után meg kezdett bomlani, a benne ideiglenesen otthonra lelő egyes területek emancipálódtak, és sajátos perspektívájuk szerint tematizálták az aktuális kérdéseket, problémákat. Ez nem feltétlenül az irodalom térvesztését jelentette, hanem inkább annak letisztulásához vezetett, s így hangsúlyosabb lehetett az esztetikum. Ez óhatatlanul az irodalom önreflexiójához vezet, vagyis az irodalomnak nemcsak az egyetemes, tudományos meghatározása fontos, hanem a lokális színezetű, sajátos történelmi-társadalmi korrelátumban manifesztálódó irodalom művelésének körülírása is elengedhetetlen lesz. Itt kell megjegyeznünk, hogy hasonló folyamatok az erdélyi református teológiában is végbementek a Trianon utáni útkeresésben. Az öndefiníció, a küldetés meghatározása, az új létfeltételek közötti pozícionálódás nem egyszerű, zökkenőmentes feladat, amely olykor intenzív vitákhoz, polarizálódásokhoz vezetett.

Tavaszy Sándor – a kortárs értelmiségi elit legtöbb tagjához hasonlóan – részt vett ezekben a disputákban. Tavasz szerint az irodalom szegmentációja egyáltalán nem a gyengeség jele, hanem a változatosságé: a szabad törekvések, a különböző perspektívák jelenléte az aktivitást, a szellemi élet elevenségét igazolja. A kérdést annyiban mégis lezártnak tekinti, hogy a sokszínűség és a generációs különbségek ellenére sem több, hanem csak egy irodalomról van szó, amely a különbözőségeket képes önmagába olvasztani. Ebben az egységesítő munkában, a közös cél körvonalazásában pedig mindenekelőtt a Vécsi Szövetségnek van a legnagyobb érdeme. Másrészt beismerően állapítja meg azt is, hogy cselekvőképessége valóban meggyengült, nemzeti létformája meglazult: „Már nem volt annyira tömörített, a közösségvállalása meggyöngült.”²⁵

Az erdélyi magyar irodalom kérdése

Az erdélyi magyar irodalom a jelzett önállósulásában nemegyszer éles nézőpontváltások, viták, replikák mentén artikulálódott, miközben identitása, arculata és saját *ars poeticája* egyre cizelláltabban körvonalazódott. Egy ilyen korabeli, az

²⁴ Uo. 1.

²⁵ Uo. 2.

erdélyi magyar irodalom helyzetére rákérdező téma annak az egyetemes magyar irodalomban elfoglalt helyére vonatkozott. Az ún. „schisma-pör” Ravasz Lászlónak az *Irodalmi schisma* c. írására²⁶ vezethető vissza, amelyben az erdélyi magyar irodalmat az egyetemes magyar irodalomtól különálló entitásként azonosítja. A magyar irodalomnak az első világháború utáni paradigmaváltása új irodalmat eredményezett, de amely meglátása szerint eltérő pályán ívelt az anyaországi és az erdélyi közegben. Ravasz László az irodalomnak ebben a differenciálódásában nem a sokszínűséget, változatosságot és új hangokat méltatja, hanem benne inkább az eltávolodás, osztódás, elszakadás, végső soron – *horribile dictu!* – a szkizma veszélyét véli felfedezni:

„Ez a nagy irodalmi schisma új szint, új egyéniséget jelent, ha a leszakadó részek elég erősek arra, hogy szellemi autarchiát alkossanak és új szervezetben a humanum és a faji jellem ismeretlen szépségeit tenyészék ki. De az a nagy veszedelem fenyegeti az ilyen osztódásokat, hogy az új elfajzik, vagy elveszti termő erejét. [...] Eredmény az, hogy ma már két irodalom van: az erdélyi és magyarországi.

Fokozza a nehézséget az, hogy egyik a másikra nézve hovatovább elzárt világ, amelyek között éppúgy nincs kapcsolat, mint két ellenkező irányban úszó jégdarab között. Ha újnak és ónak egyensúlya már most más, mennyivel inkább más lesz később! Magyarországon az új irodalom beleigazodik az ezeréves fejlődésbe és az élő múlt hatása alatt lassankint egy hullámvonallá, kisebb vagy nagyobb jelentőségű epizóddá válik, míg Erdélyben hiányzik ez az ősi kötőerő s e miatt túlságosan nagy elhajlással indulhat meg a további fejlődés.”²⁷

Az egykori kolozsvári teológiai tanár, dunamelléki püspök felvetésére az erdélyi magyar irodalom markáns képviselői egységes választ adtak. Az *Erdélyi Helikon* 1928. évi első két számában erdélyi írók válasza olvashatók, amelyek egyként tesznek tanúbizonyságot az erdélyi irodalom és az egyetemes magyar irodalom egységéről, és mondják ki az erdélyi magyar irodalom sajátos vonásait. Ravasszal ellentétben a régi-új erdélyi irodalmat nem elszakadásnak látják, hanem eltérő pályán ívelő, a magyar irodalmat gazdagító jelenségnek. Így például Berde Mária szerint „belekényszerítve a sors által az új helyzetbe, az új feladatokba, nem természetesen, hogy bizonyos fokig determinálódnak irodalmi megnyilatkozásaik is?”²⁸ Benedek

²⁶ Ravasz László: *Irodalmi schisma*. 105–107.

²⁷ Ravasz: i. m. 106–107.

²⁸ Erdélyi Helikon (szerk.): Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről. *Erdélyi Helikon*, 1928. 1. sz. 55–58; 2. sz. 146–150.

Elek frappáns válaszában szintén az egységben a különbözőség elvét vallja, míg Kós Károly az adott körülményekre hivatkozik, ezzel indokolva az erdélyi magyar irodalom másságát:

„A magyar nyelv csak egy irodalmat bír el, két irodalom két lelket teremthet [...] Hogy itt gyorsabb a fejlődés? Mindig is az volt. Erdély, a vallásszabadságnak, a gondolatszabadságnak a klasszikus földje, mindig előbbre járt a fejlődésben, de jelent-e ez kettészakadást?”²⁹

„Ha tehát ma az erdélyi magyarságnak a szépirodalomban kifejezett, nem is egészen egy évtizedes termelése kétségtelenül megkülönböztethetően más színű és más ízű, mint a magyarországi irodalmi termelés, akkor ennek oka nem az, hogy erre a különbözőségekre szükség van, hanem az, hogy ez másképpen nem lehetséges.”³⁰

Az erdélyi magyar írók Ravasz püspökkel szembeni ellenvéleménye az egység a különbözőségben elvét vallva a transzilvanizmus apológiájának bizonyult, melynek létjogosultsága a jelzett történelmi-társadalmi helyzettel magyarázható. A református egyház szószólói a Ravasz László kiobbantotta vitában az erdélyi irodalmárok többségével együtt a transzilvanizmus mellett foglaltak állást. Makkai Sándor író-társaival együtt szintén az erdélyi magyar irodalom autonómiája mellett érvelt, anélkül, hogy ez teljes elszakadást jelentene az egyetemes magyar irodalomtól. Makkai felhívja a figyelmet arra, hogy míg az újabb, jelenkori magyar (anyaországi) irodalom gyökere, ősi köteleke adott, addig Erdélyben az „elhajlás” veszélye fenyeget. Itt a kötőerőt kellett felfedezni, ismét rátalálni és meglátni azt Erdély történelmében, a szülőföldben, az erdélyi sorsban. „Itt súlyos tapasztalatok és történelmi kényszer folytán kellett saját sorsunk, népünk és problémáink felé fordulnunk és saját irodalmunkat megteremtünk, de nem kötőerő nélkül. Azt hiszem, a kötőerő itt legalább is annyira megvan, mint ott. Ez a kötőerő Erdélynek, a mi szülőföldünknek és hazánkunk drága földje, történelme, az erdélyi lélek és az erdélyi sors.”³¹

Tavaszy Sándor is bekapcsolódik a vitába, és az egység a különbözőségben elve mellett foglal állást. Az *Ifjú Erdély* 1930-ban megfogalmazott „Mi az erdélyi gondolat?” körkérdésére válaszában Tavaszly jellemző módon Isten igéjére alapoz:

„Az erdélyi gondolat: *Idegenek vagyunk a földön, nincs itt maradandó városunk, hanem a jövődöt keressük.* Erdély földje és a valódi erdélyi ember lelke tele van

²⁹ Uo. 55–56.

³⁰ Uo. 57.

³¹ Uo. 58.

a történeti múlt titokzatos szelleme iránti tisztelettel.³² A múlt nagyjaira hivatkozik, akik egyúttal a jövőbe is néztek. A jelen nemzedék feladata is hasonlóan nemes feladat, küzdelem, amely által „testünk és a lelkünk újabb láthatatlan rétegződést fog alkotni Erdély földjében és az erdélyiség gondolatában, de hitünket és reménységünket idegenségünk és vándor voltunk sokszor kétségbeejtő jelenje megtörni nem tudja.”³³

Egy szász–magyar vita margójára

Tavaszy Sándornak a schisma-perben foglalt álláspontja nemcsak egy egyszeri véleményt tükrözött, és nem is csak a többi véleményhez való elvárt csatlakozás volt részéről, ugyanis Tavaszy a későbbiekben is következetesen kiállt álláspontja mellett. Ezt példázza az a talán kevésbé ismert vita a harmincas évek közepén, amelyet a szász *Klingsor* c. lapban annak szerkesztője, Heinrich Zillich kezdeményezett. A vita ugyan nem illeszthető a korabeli nagy sorsfordító viták sorába, mint a „vallani és vállalni”, az „ahogy lehet” vagy a már említett „schisma-pör”, mégis hasonló módon jellemzi a korabeli álláspontokat, gondolkodásmódot. Kuriózumát és jelentőségét az szolgálja, hogy Tavaszy is úgymond főszereplőként veszi ki részét ebben a néhány oldalt megélt replikaváltásban, az említett szerkesztő és Molter Károly irodalomtörténész mellett. Heinrich Zillich 1934-ben megjelent, az irodalmi kereteket jóval átlépő, a politika vizeire evező, támadó soraira Tavaszy Sándor is válaszolt a *Pásztortűzben*. Zillich szerint Magyarország a német kisebbség jogait nem tartja tiszteletben, az erdélyi magyarságot pedig azzal vádolja, hogy ebben az ügyben nem foglal állást. Ebből kifolyólag megkérdőjelezi az erdélyi magyar sajtó szuverenitását is. Felrója Molter Károly tájékoztatatlanságát, aki a kortárs német irodalom ismertetése során számos német író, költőt hagyott ki a sorból. Mindebből következtetésként azt az elsietett általánosítást vonja le, hogy az erdélyi magyarság is tájékozatlan.³⁴ Tavaszy Sándor Zillich támadó hangvételét az erdélyi magyarság lelkiismeretére, szabad döntési jogára hivatkozva utasította vissza. A kérdést az erdélyi szellem égisze alá rendelte. Meglátásában az erdélyi szászság is ennek a kötelességének és felelősségének kellene eleget tennie, sőt az újabban fellángoló egyetemes német (germán) szellemiséget is ennek a szolgálatába kellene állítania.³⁵

³² Tavaszy Sándor: *Mi az erdélyi gondolat?* 211.

³³ Uo. 211.

³⁴ Zillich: *Deutsche und Ungarn*, *Klingsor*, 1934, 76–78.

³⁵ Tavaszy: *Üzenem*, 73.

A vita kontextusát meghatározza a harmincas években fellángoló nacionalizmus mint politikai tényező, amely Tavasz és Molter Zillich-bírálatában is helyet kap. Tavasz szerint az erdélyi szász közösség a németországi fejlemények hatására „jobbra fordult”.³⁶ Az erdélyi szászság nemcsak politikai és gazdasági értelemben csatlakozott teljes mértékben az egyetemes német kultúrához, hanem kulturális szempontból is teljes önátadás jellemzi. Ezzel szemben a magyarság – így kultúrájában, irodalmában, de teológiájában is – az erdélyi hagyomány jegyében autonóm, szabad gondolkodás jegyében él, anélkül, hogy mellőzné az egyetemes német vagy magyar irodalom értékeit. Tavasz mindvégig a közös, erdélyi ügy szellemében fogalmaz meg építő kritikát.³⁷

Tavasz a fel-fellángoló nacionalista közhangulatban nem esik a politikai szélsőségek csapdájába, sőt, ezeken felülemelkedik, és sokkal hangsúlyosabbnak tartja a lokális szempontokat szentesítő erdélyi szellemiség erkölcsi parancsát, valamint a párbeszéd fontosságát. Részéről a vita pozitívumát is abban látja, hogy sikerült kimozdulni a holtpontról és párbeszédet kezdeményezni, még ha az történetesen egy vitában is csapódott le. Ezzel a pozitív kicsengésű következtetéssel zárja a vita második felvonását.³⁸

„Én Zillich-het a fenti kemény sorai után még jobban tisztellem és a *Klingsort* még jobban becsülöm, azért, hogy kilépett a szász elzárkózottság ködvarából és vállalkozott a nyílt és őszinte szembenézésre és férfias szóváltásra. Ez az igazi erdélyi szellem! És hiszem, hogy a nyílt és őszinte beszéd a mi részünkről is inkább hozzájárul a megértéshez és az egymás méltányolásához.”³⁹

Míg a vita tágabb, egyetemes kontextusát a globális szinten jelentkező nemzetiségi eszme radikális változatai szolgálják, addig helyi vonatkozását az az aggodalom, igyekezet és párbeszéd iránti igény jelenti, amely az akkori erdélyi szellem számára nemcsak opcionális jellegű volt, de jövőjére nézve – az együttélés és megmaradás érdekében – kötelező etikai imperatívuszna is számított.

³⁶ Replikájában ezt Molter Károly is megnevezi. Molter: *Az elvarázsolt varázsló*. 459–465.

³⁷ „[...] amit mondtam, azt az erdélyi szellem, a hagyományos erdélyi türelem és az erdélyi lelkiismereti szabadság magaslatainak ormairól mondtam!” Tavasz: *Disputa egy üzenet körül*, 196.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

Az erdélyi magyar irodalom feladata

Az irodalom mint erkölcsi attitűd és nemzetformáló erő

Az erdélyi magyar irodalom alakulásához az említett viták különböző hangjainak és nézőpontjainak a hatása nagyban hozzájárult. Tavaszy Sándor hozzászólásai, replikái, véleménynyilvánításai az erdélyi magyar irodalom jelentőségét, önállóságát, identitásformáló erejét hirdető álláspontra enged következtetni. Tavaszynak ez a megközelítése a transzilvanizmust konzervatív alapon hirdető alkotók – a Vécsi Szövetség és a Helikon köré tömörülők – állásfoglalásainak sorába illeszthető. Tavaszy Sándor gondolkodása viszont ennél többet és sajátosabbat is hordoz magában. Az az etikai többlet, amely teológiai és filozófiai gondolkodásának is alapvető princípiumát képezte, és amely a harmincas években a tudatos nemzetnevelés és -formálás gyakorlati megvalósításának irányába tendált, az irodalmi és művészeti koncepcióját is meghatározta. Az irodalom genezisének tematizálásában implicite jelen lévő, majd az erdélyi magyar irodalom és transzilvanizmus mibenlétét exponáló konfrontációban körvonalozódó etikai aspektus Tavaszy számára a későbbiekben explicit módon, a gyakorlati alkalmazhatóságban is fontos lesz. A Zillichhel folytatott vita háttérét már a globálisan fellángoló nacionalizmus adta, amely a harmincas évek általános szellemi diskurzusát is meghatározta. Tavaszy ebben az új konstellációban tudatosan elkerülte egyik vagy másik pólust, helyette az egyes szélsőségeken felülemelkedő integratív erdélyi szellemiséget hirdetett, amely összecseng mind a teológiai és filozófiai, mind az esetlegesen irodalmi kérdéseket érintő egyes írásaiban. A művészetet, irodalmat tematizáló írásait ez az etikai alapállás hatja át, következményeiben pedig a gyakorlati alkalmazhatóság irányába mutat. „Ma itt Erdélyben egy keresztyén magyar fiúnak önmaga művelését, lelke nemesítését, képességei kiképzését, ismeretkincsének gazdagítását nem szabad egyedül az iskolától várnia, hanem nagy odaadással és leleményességgel saját erőfeszítése útján kell arra törekednie, hogy magyar nemzeti műveltségét biztosítsa, kiépipse és elmélyítse.”⁴⁰

A műveltség a szellem tevékenységeként tételeződik, de egyszersmind annak célját is képezi: önmaga építése, szépítése, kiteljesítése. Az irodalom az író és olvasó közösségeként *etikai* közösség, mert minőségi változást idéz elő.⁴¹ Ha etikai közösség, akkor a keresztyén ember nem vonhatja ki magát belőle, sőt fel kell hasz-

⁴⁰ Tavaszy Sándor: A magyar író toll panasza. *Ifjú Erdély*, 1925–26, 4, 61.

⁴¹ Tavaszy Sándor: Az irodalmi műveltség a keresztyén ember életében. *Pásztortűz*, 1940/2, 112.

nálnia, s általa közvetítenie „a felülről való életet”. Ugyanakkor e tisztán keresztyéni irodalmi szándék mellett élni kell az elsődlegesen nem keresztyén célzatú irodalommal, mert azokban számos lehetőség van a keresztyén élet elmélyítésére (Dosztojevszkij, Tolsztoj, Dickens, Ady, Madách, Kemény Zsigmond). A keresztyén életnek ezt figyelembe kell vennie, mert *földi kitekintése* van, azaz „életformát kell kialakítanunk”.⁴² Az esztétika mint a műízlés olyan képességként érvényesül, amely a természet szerinti, bennünk meglévő szépet felszínre hozza. Mindez pedig nemcsak az irodalmi műveltség esztétikája által bontakozik ki, hanem az etika feladata is, sőt, ahol az élet krisztusi alapokon nyugszik, ott az esztétika jó segéd-eszköznek bizonyul.⁴³ Tavasz szerint nem elég csak esztétikát művelni, hanem egy művet együttesen esztétikai és etikai szempontok kell hogy meghatározzanak. Ez a differenciálódás az etika javára túlmutat a mű genezisén, és pedig annak következményére, hatására fókuszál, és távlatosan minden ilyen alkotás felelősséggel jár az erdélyi magyarság identitásának megőrzésében. Ezért kifogásolja olykor a művészeteknek csupán az esztétikai szempontból történő művelését, vagy az erdélyi lokális szempontokat figyelmen kívül hagyó, csupán az egyetemes kultúrát és civilizációt gazdagító művek sorát.⁴⁴ Az irodalom, a világában egzisztáló emberhez hasonlóan, nem légtüres térben létezik, „mint egy magános szürke gém a Maros-parton”,⁴⁵ hanem környezetében, világában él. Nem általánosságban alkot, hanem sajátosan, ahhoz a közösséghez szól, amelynek maga is része. Bízik benne, hogy „diadalmasan fog megállani az erdélyi magyar nemzeti közösségben s ezt kész mindenha *megvallani* és ezért kész mindenkoron a felelősséget *vállalni* is”.⁴⁶

A nagy kérdés tehát az, hogy az irodalom, egyáltalán a műveltség a teológiával együtt mennyiben és hogyan tud nemzeti életforma maradni, vagyis a tiszta, esztétikai követelményeknek megfelelő magas szintű, igényes műveltséget hogyan lehet az erdélyi sajátos körülményekkel ötvözni. Tavasz Sándor írásaiban, replikáiban, elemzéseiben körvonalazódó válasza etikai alapra enged következtetni: „Az irodalom akkor marad nemzeti lét-forma, ha a nemzeti élet egészéért való felelősség áthatja minden mondanivalóját.”⁴⁷ Tavasz mindvégig következetesen vallja, hogy

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 113.

⁴⁴ „Hozzájárult ehhez a folyamathoz, sőt nagy lökést adott ennek az a tény, hogy íróink java-része már nem Erdély részére írt, hanem a határokon túli magyar olvasóknak.” Tavasz Sándor: Az irodalom mint nemzeti lét-forma. *Pásztortűz*, 1938/1. 2.

⁴⁵ Uo. 3.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo. 2.

nem elég *csak* magyarul írni, hanem a nemzet alakításában is hathatós szerepet kell vállaljon mind az író, mind a befogadó, hogy

„együtt mentsék és tartsák meg azt a sajátos lelket, amelyet Isten nekünk erdélyi magyaroknak adott. Hassa át ezt a szellemi magatartást az a kritikai nemzetszemlélet, amelyre minket a Biblia és a Bibliából származó nagyjaink [...] tanítottak, hogy jussunk el valamennyien arra a transzilvánizmusra, amelyről Reményik Sándor azt vallotta, hogy nem más, mint »egy mindenkitől elhagyott nemzet-töredék menekülése a széthulló világból – Istenéhez«. Ezt a szellemi magatartást, ezt a kritikai nemzetszemléletet, ezt a transzilvánizmust hirdetem, sürgetem és követelem!”⁴⁸

Irodalom és teológia

Az idézett szövegrészlet Tavaszynek *A szellemi magatartás kérdése az irodalomban* c. írásának zárógondolata, amelyben Reményik Sándort is idézi. A költőre történő hivatkozás Tavaszy részéről a teológia és irodalom kölcsönös kéznnyújtásaként, ugyanazon cél érdekében történő munkálkodásaként is értelmezhető. Ugyanakkor Tavaszy azon erőfeszítéseként is tekinthető, amely a teológia és irodalom ambivalens viszonyát igyekszik közös mederbe terelni. Tavaszy Sándornak, kortárs szolgatársaival egyetemben, látható az a nyitása, amely az erdélyi magyar irodalom irányába történt. Felismerték ugyanis jelentőségét és annak szükségszerűségét, hogy a korabeli körülmények között csak együtt lehet a megmaradásért hatékonyan tenni. Megfordítva talán nem mondható el ugyanez az ideál. Reményik Sándor *Elkéstetek* c. verse⁴⁹ (1936) legalábbis azt sejteti, hogy a lírai én személyes vallomásában, mélyről feltörő kiáltásában az egyház és az egyes lélek, a nép, a magyarság egésze közötti törés jut kifejezésre:

„Elkéstetek, elkéstetek velem,
Az Igével, ki élet kenyere,
Ki Evangélium és semmi más,
Nem tudás, művészet, magyarkodás,
Nem kultúra és nem pedagógia,
Nem eszköz többé, hanem cél maga.”⁵⁰

⁴⁸ Tavaszy Sándor: *A szellemi magatartás kérdése az irodalomban*. *Pásztortűz*, 1938/10. 514.

⁴⁹ Reményik Sándor: *Elkéstetek*. <https://probablogi.wordpress.com/kedvenc-versek/remenyik-sandor-elkestetek/> (2023. 05. 21.)

⁵⁰ Részlet Reményik Sándor *Elkéstetek* c. verséből.

Mínta az egyház, a teológia nem találta volna meg a hozzájuk vezető megfelelő utat, az ige hirdetését, vagy ha igen, valóban későn tette ezt. A költemény pesszimista hangvétele összefüggésbe hozható az újabb világégés előszelét megérező harmincas évek fojtott hangulatával, amikor talán a költő gondviselésbe vetett hite is megrendült,⁵¹ ő maga is nehezen vagy egyáltalán nem hallja meg az igét: „Elkéstetek, elkéstetek vele, / Süket fülembé hogy jusson bele?” Másrészt, Reményik kritikája a korabeli viszonyok között mutat tükröt az egyház számára, s ilyen téren nagyon mélyre hatol, éles kritikát fogalmaz meg. Ugyanakkor a kritikai attitűd a teljes magyar keresztyén társadalom, közélet áporodottságának a leleplezése is, amely a magyar protestáns költészet azon vonulatához csatlakozik, amely nem pállástolja bírálattát egyházával, nemzetével szemben. Eszerint Reményik híressé vált költeménye Arany János (*János pap országa*) és Ady Endre (*Ne higgyetek a papok Istenének*) ilyen jellegű lírai hangvételének természetes folytatása,⁵² illetve Szabó Dezső prózában feltörő kritikájának kortársa.

Meglátásunk szerint viszont nemcsak a törés szélsőséges megszólaltatása („Elkéstetek”) hallható ki a sorokból, hanem a költő részéről a teológiai üzenetnek azon tartalmi recepciójára is utalás történik, melyet a költemény központi fogalmai tükröznek: „Ige”, „Evangélium”, „Reformátorok”, „hit”, „rég-új mérték”. Ez mindenképpen egybecseng a korabeli teológia igeközpontú, krisztocentrikus fordulatával, mely a dialektika vagy újreformatori teológia paradigmája által érvényesült. Karl Barthnak a vers záró soraiban előforduló neve pedig éppen azt a ténytet erősítheti meg, hogy Reményik számára valóban nem idegen az egyháznak ez a törekvése, irányelve. Ily módon a svájci teológusnak nemcsak az 1936-os magyarországi és erdélyi látogatása számottevő, amelyre Reményik mellett egyébként a hazai közélet is felfigyelt, hanem az általa megalapozott, a hazai teológusok által adoptált teológia újszerűen ható igei és krisztusi ereje is.

Tavaszy Sándor nem zárkózik el a bírálattól, a kritikai attitűd – az egyházzal, teológiai gondolkodásmóddal szemben is – főleg a háború utáni időszakban retorikája alapvető pillérének bizonyult, amely erőteljes bűnbánati karakterrel párosult. Ez a szemlélet tükröződik Makkai Sándor *Magunk revíziójában* is, amelyet Reményik Sándor korábban azért méltatott, mert benne programszerűen jelenik meg a vallásos gyökerű erdélyi kritikai nemzetszemlélet. A kritikai önszemlélet teológiai

⁵¹ Farkas Gábor: Evangéliumi ihletettséggű identitástudat Reményik Sándor versvilágában. *Partium*, 2012/13, 105–109. 108.

⁵² Reisinger János: *Reményik Sándor költészete*. <https://soundcloud.com/reisingerjanos/remenyik-sandor-koelteszete> (2023. 05. 21.)

értelemben a bűnbánat hangsúlyozását jelenti, de egyúttal a kisebbségi magyarság lehetőségeire is rámutat, amely ugyan a kultúra fellegvárába kényszerült visszavonulni, de éppen így „igyekszik a magyarság lelki pozícióit megtartani”.⁵³ Reményik ugyanakkor felrója a bűnbánat túlsúlyát mint a társadalom gondolkodására is kiható, teológiában gyökerező tényezőt, amely hátráltathatja a második tényezőt, a lehetőségek kibontakoztatását és megvalósítását. Reményik ezzel mintegy elismeri az egyház jelentőségét a kisebbségi magyarság életében, identitásképződésében vállalt munkáját, kritikájában mégis felrója a túlzott önkritika jelenlétét, amely így a nemzet egészére nézve kontraproduktív lesz, sőt, amely már-már – Reményik megfogalmazásában – egyfajta mazochizmusba csap át.⁵⁴ Tavaszy Sándor ezt a felvetést is – miként Zillich írását – személyes ügyének tekinti, s válaszában⁵⁵ sajátosan filozófiai, elemző képet ad. Megkülönbözteti az illúziós nemzetszemléletet, amely a trianoni katasztrófához vezetett, és a kritikai nemzetszemléletet, ami alapvetően jó elgondolás, de ami azért vált hiányossá, mert csak részletkérdésekre fókuszált, ezért a „kritikai nemzetszemléletnek [...] fel kell emelkednie arra a magaslatra, ahonnan az egyeset az Egész összefüggésében, az Egészet pedig az egyes realitásában tudja szemlélni”.⁵⁶ Tavaszy az egyoldalú, részterületekre fókuszáló kritikai nemzetszemlélet helyett egy egységes etikai alapon nyugvó kritikai szemléletet sürget. Olyan kritikai attitűdre van szükség, amely az erdélyi realitáshoz igazodik, és nem olyanokra, amelyek „a művészi árisztokrátizmus távolságában ragyognak, vagy pedig a kispolgári szüklátókörűségben belül maradnak. [...] A helyes és igazi kritikai nemzetszemléletnek nincs öncélja, hanem a teljes, az existenciális értelemben vett *nemzeti önfenntartás* szolgálatában kell állania.”⁵⁷ Válaszcikkének összegzéseképpen ismételten az egységben az erő elvét hirdeti. Az egyes területek igazi önkritikai attitűdjé ugyanazon cél felé kell tendáljon, az egységes nemzetnevelés irányába.

⁵³ Reményik Sándor: Önkritika vagy szellemi masochizmus? *Pásztortűz*, 1933/7. 124–125.

⁵⁴ „Az erdélyi magyarság mai vezető szellemiségének, számottevő íróinak, gondolkozóinak, nevelő-egyházainak egész karakterét átitatta egy különös, kritikai nemzet-szemlélet, melynek azt mondhatnám, vallásos gyökerei vannak. [...] Ennek a kritikai, bűn-látó, bűnkereső, önostorozó, önmagát vallásos megalázkodásban kiélő, a végzet ódiúmat most már kizárólag önmagunkra háritó szemléletnek kiszámíthatatlanul káros következménye is lehet.” Uo. 124.

⁵⁵ Tavaszy Sándor: Az igazi kritikai nemzetszemlélet. Feleletül Reményik Sándornak „Önkritika, vagy szellemi masochizmus?” c. cikkére. *Pásztortűz*, 1933/9. 170–171.

⁵⁶ Uo. 170.

⁵⁷ Uo. 170–171.

„Ehhez azonban arra van szükség, hogy vessünk véget az atomizálódásnak, amely a mi erdélyi magyar közösségi életünkben még mindig folyamatban van. Elérkezett az utolsó órája annak, hogy a különböző egyesületek, munkaközösségek, körök, klikkek és szabad csapatok nézzenek szembe egymással és lássák meg, hogy nincs közöttük senki, aki hibátlan lenne, de viszont nincs senki, aki saját nemzetnevelő akaratának munka-részletében ne hordozna valami olyant, amit a nagy egész érdekében érdemes megbecsülni. Ehhez azonban még több önkritika kell, mint amennyivel ma élünk és még több szeretet, mint amennyit ma egymással szemben tanúsítunk.”⁵⁸

Tavaszy Sándor kritikai nemzetszemlélete nem elzárkózó, hanem integratív. Így működhet még egy ilyen ambivalens kapcsolat is, mint a Reményik Sándorhoz fűződő viszony vagy egy első látásra olyan ellentétesnek vélt terület, mint a teológia és az irodalom. A replikaváltás teljesen megfelel Tavaszy diszpozíciójának és céljának, mely szerint minden párbeszéd-kezdeményezés a közös ügy előmozdításához járul hozzá. Tavaszy ezért a továbbiakban is többször hivatkozik Reményikre, több írásában ismerteti tevékenységét, taglalja költészetének egy-egy szeletét.⁵⁹

Tavaszy Sándor személye és életműve meghatározó volt a huszadik századi erdélyi magyarság életére nézve. Teológiai és filozófiai munkássága nem magába forduló öncélként keletkezett, hanem művelésében, kivitelezésében mindig a közösség, a kisebbségi létben levő magyarság ügyének előmozdítását szolgálta. Amikor a filozófiai tudományosság vagy az akadémiai szintű teologizálás műhelyéből más területek felé tekint, akkor ugyanezen cél vezérli. A művészet, illetve irodalom *segítségül hívása* nem az *ancilla theologiae* vagy *philosophiae* jegyében történik, hanem a partnerség, a dialógus megalapozása érdekében. A szellemtudományok skáláján való elhelyezésében, illetve elméleti behatárolásában sem a korlátozás vagy bármilyen alárendelő hierarchizálás motiválja, hanem a tárgy elméleti megismerésen alapuló megragadása és tematizálása, melyet – Makkai Sándorhoz hasonlóan – következetesen elvégez.⁶⁰

⁵⁸ Uo. 171.

⁵⁹ Tavaszy Sándor: Reményik Sándor természetszemlélete. *Pásztortűz*, 1940, 501–503; Tavaszy Sándor: Reményik Sándor: A természet szerelmese. *Erdély*, 1941, 161–162; Tavaszy Sándor: Reményik Sándor küzdelme. *Erdélyi Helikon*, 1941, 752–755; Tavaszy Sándor: Valószínű Reményik Sándorról. *Pásztortűz*, 1941, 546–547; Tavaszy Sándor: Reményik Sándor összes versei. Révai kiadás, 1943. *Pásztortűz*, 1943, 529–530. Reményik Sándor: Tavaszy Sándor. *Pásztortűz*, 1937, 52–53.

⁶⁰ Vö. Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus. *Az Út*, Kolozsvár 1926. 62–71.

Az olykor egyoldalúnak tűnő, néha önisméltó túlhangsúlyozása az etikának az esztétikával szemben nem Tavaszy szűklátókörűségével vagy mondanivalójának banalításával magyarázható, hanem következetességével és tudatos állásfoglalásával. Az etikai alapon történő műalkotás nem az irodalom, művészet vagy más terület leszűkítése, korlátozása, hisz ez a szempont ugyanúgy érvényes a teológia vagy a filozófia művelésében is. Ezzel Tavaszy nem szorítja ki bármilyen alkotás vagy mű esztétikai oldalát, hanem olyan egyensúlyt teremt, amelyben a háttérként és alapként tételeződő etika is fontos helyet kap. Elméleti megalapozása így ugyanazt az utat járja be, amit maga is részletezett az alkotás létrejöttének fenomenológiájában, vagyis a tapasztalható egzisztenciális valóságból bontakozik ki. A két világháború közötti erdélyi magyarság történelmi-társadalmi kontextusa olyan elméleti megalapozás kidolgozására készítette Tavaszyt, amely válaszokat nyújt – Reményik Sándort idézve – „egy mindenkitől elhagyott nemzet-töredék” számára.

Tavaszy Sándornak ez az álláspontja körvonalazódik a korabeli szellemi élet pezsgését idéző vitákban, replikaváltásokban, illetve a művészet, irodalom feladatát taglaló írásaiban. A „schisma-pörben” az erdélyi magyar irodalom önállóságát hirdeti, amely egyszerre az egyetemes magyar irodalom része is. A Zillichhel folytatott vitájában sajátos etikai szempontot érvényesít – válaszaiban az erdélyi szellemi magaslatra apellál, amely egyszerre hívja, de kötelezi is az itt élő nemzeteket a párbeszédre és az egymás értékeit becsülő együttélésre. A Reményik Sándor számára megfogalmazott replikája önreflexív jellegű, az erdélyi magyar művelődés mércéjének kritikai alkalmazására hívja fel a figyelmet. Főként ez utóbbi világít rá Tavaszyra arra a kritikai attitűdjére, melyet az irodalom vonatkozásában is érvényesíteni kíván.

Az elméleti megalapozás az egzisztenciális igényből nő ki, és ugyanebbe a gyakorlati irányba tér vissza. Ebben a tekintetben viszont nem teljesed(het)ett ki egészen Tavaszy intenciója. A részletesen, igényesen kidolgozott elvi alapvetés gyakorlati alkalmazhatósága egyelőre a közös cél érdekében megvalósítandó egységteremtésben és a párbeszéd keresésében merült ki. A nemzetnevelés átfogó programja irányába történő fókuszálás ugyan megtörtént, de lényegében kidolgozatlan maradt. Alapvetésének és töredékes megvalósításának feltérképezése pedig újabb kutatást igényelne, mely meghaladja jelen dolgozatunk keretét.

Tavaszy Sándornak az egyes területekkel történő kapcsolatkeresése, az erdélyi magyarság ügyéért tett szolgálata, a közös ügy érdekében tett erőfeszítései ma is példaértékűek lehetnek mindenki számára.